

УДК 340.123 (477)

ІДЕЇ Й ПРОЕКТИ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНЦЕПЦІЯХ М. ГРУШЕВСЬКОГО (1918–1924 РР.)

Ірина ГОЙДАЛО,

аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article studies the peculiarities of formation and development of M. Hrushevsky's views on the organization and functioning of the state system. It analyzes the nature and content of his ideas and projects on the future political system of Ukraine, set out in 1918–1924. Determined that after the termination of the Central Council of the constitutional views M. Hrushevsky transformed. During this period, the scientist is almost no mention of the possibility of autonomy of Ukraine was part of the Socialist Federal Russia. Place concept covers the Central Rada in Ukraine independence confederal union of socialist states.

Key words: M. Hrushevsky, state and legal ideas, autonomy, federalism, unity.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена особливостям становлення, формування та розвитку поглядів М. Грушевського на організацію й функціонування державного ладу. Також проаналізовано сутність і зміст ідей та проектів мислителя щодо майбутнього державного ладу України, сформованих протягом 1918–1924 рр. Визначено, що після припинення діяльності Центральної Ради державно-правові погляди М. Грушевського трансформувалися. У цей період учений уже практично не згадує про можливість автономії України в складі соціалістичної федеративної Росії. Місце концепту доби Центральної Ради посідає самостійність України в конфедеративному союзі соціалістичних держав.

Ключові слова: М. Грушевський, державно-правові ідеї, автономія, федералізм, соборність.

Постановка проблеми. Багатогранний науковий доробок М. Грушевського, його політико-правові погляди завжди викликали живий інтерес і дискусії ще за його життя як серед вітчизняних учених, так і зарубіжних. Хоча за радянських часів його наукова спадщина з ідеологічних причин не стала предметом систематичних самостійних досліджень, у деяких випадках у критичному плані розглядалися життєвий і науковий шлях ученого, його погляди на історію, культуру, право, державу тощо. Із набуттям незалежності Україною поживався інтерес учених до вивчення правдивої вітчизняної історії, українських політико-правових учень загалом і дослідження життєвого й творчого шляху М. Грушевського зокрема. Останніми роками у вітчизняній юридичній, історичній літературі з'явилися біографічні та наукові статті, присвячені політичним і правовим поглядам М. Грушевського. Однак, урахувавши те, що наявні праці в більшості присвячені історичному або методологічному аспектові науково-правової творчості, метою розвідки є висвітлення ідей та проектів майбутнього державного ладу України, розроблені М. Грушевським після революційних подій 1917 р. – більшовицького жовтневого перевороту в Російській імперії загалом й Україні зокрема.

Актуальність теми. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі окремі аспекти наукової творчості, політико-правової спадщини М. Грушевського спеціально розглядали Д. Бочарніков, Л. Винар, В. Гоцуляк, А. Захарчук, В. Кампо, О. Копиленко, Г. Корольов, О. Купчинський, В. Масненко, Р. Огірко, Л. Онишкевич, Р. Пиріг, Б. Райковський, В. Румянцев, В. Шевчук та ін.

Мета статті – проаналізувати сутність і зміст ідей і проектів М. Грушевського щодо державного ладу України, сформованих протягом 1918–1924 рр.

Вклад основного матеріалу дослідження. Із початком інтервенції більшовицьких військ в Україну М. Грушевський зосередився на програмовій та ідейній роботі, намагаючись знайти оптимальні шляхи подальшого розвитку процесу українського державотворення в новій

політичній ситуації. Скептичне й негативне ставлення до реальної політики більшовиків у М. Грушевського на початку 1918 р. різко посилювалося. Важливо наголосити, що перед цими подіями він щиро вважав за необхідність перетворити Центральну Раду на орган боротьби за утворення демократичної федеративної Російської республіки.

Проте швидкий наступ більшовиків і масові репресії не лише стосовно активістів українського руху, а й українства загалом стали визначальною причиною кардинальної трансформації політико-правових поглядів М. Грушевського від російськофілійських федералістських позицій до жорстких антиросійських заяв. Відтак він звинувачував більшовиків і «Московщину» в гальмуванні та негараздах українського державного будівництва. Саме тоді з-під пера лідера Центральної Ради (далі – ЦР) виходить низка праць, об'єднаних у збірник «На порозі нової України». Він став відображенням кардинального переосмислення ученим і політиком основних ідейних гасел доби ЦР і фактично програмою нових революційних та політико-правових пріоритетів українського національного руху. «Через те в них нема відповідей, – писав історик, – на тривоги нинішньої хвилі, або коли хочете єсть – тільки з становища дальших перспектив, з котрих треба завсіди орієнтуватись, щоб не заблудитись в хаосі суперечностей і аномалій нинішнього дня» [1, с. 134].

Стрижневою тезою зазначеного збірника було формулювання фундаментальної ідеї, концепції української незалежності й пошук ефективних варіантів її реалізації. Безумовно, звернення М. Грушевського до природної життєдайної ідеї самостійності було закономірним, урахувавши передусім ту обставину, що попереднє сповідування народницької ідеології визначило його особливий інтерес до проблем простого народу й особливо національного питання [10, с. 46]. Визначаючи глибинну сутність своїх політико-правових переконань, учений зазначив: «Як демократ і соціаліст все своє життя стояв на сторожі прав національностей – не лише своєї національності» [3, с. 114].

Матеріали збірника змальовували українську державницьку перспективу уже поза російським контекстом і ґрунтувалися на самостійницьких національних позиціях. У цей час М. Грушевський гарячково шукав можливих союзників УНР у боротьбі проти більшовицької навали та обґрунтовував принципово новий геополітичний вибір українців. Можна виділити кілька характерних формулювань, що містяться в його злободенних публіцистичних працях початку 1918 р., – це констатація «кінця московської орієнтації», визнання життєвої необхідності рівняння на західну цивілізацію, прискорена розробка чорноморської перспективи державного майбутнього України. Водночас ці вихідні положення, запропоновані М. Грушевським, є не самостійними концепціями, а ідеологічною цілісністю лише за комплексного підходу до вирішення українського питання. Кожна з них постає тільки певною потенційною можливістю, припущенням, варіантом швидкого вироблення такої політики ЦР, яка мала реальну перспективу й була альтернативою більшовицькій.

Звісно, обрання самостійницького курсу в державному будівництві доби ЦР після прийняття IV Універсалу не означало повної відмови М. Грушевського від ідеї федералізму, відбулося лише переосмислення політиком поняття «автономії» та автономного статусу для України в «складі демократичної Росії». Нагадаємо, що автономізм у межах федералістської концепції М. Грушевського був завжди тісно пов'язаний із російським контекстом – Російською республікою, яка має федеративний устрій, а також проводить демократизацію суспільства й влади. Однак відбулося повне розчарування професійного історика, політика, державного діяча в утопічній більшовицькій теорії, фальшивій ідеології, злочинній практиці радянської влади. Разом із тим він також відкидав і програму шовіністичного «білого» руху з його половинчастими проектами конституційного монархізму. «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким «що згоріло в моїм кабінеті», се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць...» [1, с. 138], – писав учений, осмислюючи трагічні наслідки більшовицької агресії проти УНР на початку 1918 р. Причому справа незалежності УНР у викладі М. Грушевського поставала у формі демократичної й соціалістичної Української республіки [12, арк. 8]. До того ж він запевнив, що такі характеристики однозначно спрямовані на те, «аби відвернути всякі підозріння, чи надії – що самостійність України буде формою української реакції чи української національної виключності» [12, арк. 8].

Проте не варто применшувати роль особистісного чинника, емоційності, амбіційності історика в контексті розуміння причин повернення до федералістської ідеї. Можемо припустити, що М. Грушевський за всієї своєї самостійності нерідко «грав за чужими правилами», сильно піддаючись впливу негативних життєвих обставин. Прикладом може слугувати зруйнування червоноармійцями М. Муравйова його будинку в м. Києві в січні 1918 р., після чого можна спостерігати кардинальні переміни в акцентації, іноді взаємовиключні думки, висловлені ним у статтях «На переломі», «Кінець московської орієнтації» тощо. «25 січня, під час бомбардування Києва, – писав учений, – більшовики запальними снарядами розстріляли дім, де я жив – наш фамільний дім, побудований десять літ тому за гроші, полишені батьком... Довго було б оповідати і прикро навіть згадувати. Ніякі сили вже тепер не вернуть його...» [1, с. 135]. Пояснення внутрішніх мотивів ідейно-політико-правових трансформацій М. Грушевського протягом життя й діяльності є ілюстрацією складних тенденцій історичного розвитку українського суспільства XIX – початку XX ст. Відтак основним інтелектуальним кредо вчений проголошує активізацію процесу усвідомлення

політико-правових завдань українського визвольного руху з якісно нових позицій, не переобтяжених «спадщиною старого, пережитого» [1, с. 138].

У статті «На переломі» історик чітко окреслює перспективи попередніх ідей національно-визвольного руху та революційного часу, указуючи, що «сила старих поглядів і відносин в громадянстві не тільки гальмує темп поступу, але й викривляє його хід, і се особливо буває небезпечно в такі відповідальні й критичні моменти, як нинішній» [1, с. 136]. У цей час М. Грушевський і намагається залучити все свідоме українство до участі в розбудові принципово нових засад незалежного державного життя. Аналіз політичного та морального становища українського визвольного руху в період гострого військового протистояння з агресорами-більшовиками привів голову Центральної Ради до розуміння важливості й актуальності визначення нових державницьких перспектив. Зрозуміло, що спочатку потрібно було остаточно покінути з російським вектором розвитку, з орієнтацією на Москву.

Універсальним засобом тут може бути заперечення на історико-правовому рівні зв'язку з Росією. Будучи професійним істориком, М. Грушевський удало поєднав контраверсійні думки й еkleктично обґрунтовував відсутність перспектив відносин України з Росією. Ученого обурювала наявність спільних характеристик у діяльності колишньої імперської бюрократії та представників російського революційного руху, які були виявлені щодо України «твердоголовими централістами і об'єдинителями» [1, с. 139]. Осмислення багатовікової імперської політики щодо України привели історика до думки «про глибоку антитезу сих двох близьких по крові, а відмінних духом народів» [1, с. 141].

Учений практично одразу теоретично почав обґрунтовувати основні характеристики моделі можливого федеративного союзу низки держав за участі України. Саме в цей час з'являється низка публікацій М. Грушевського: «Наша західна орієнтація», «Чорноморська орієнтація», «Нові перспективи», де висвітлено основні характеристики його федералістської концепції. У їхній основі лежить розуміння « нової України», тобто такої, яка має відійти від безмежної віри в можливість організації спільного державного організму з Росією. До того ж закономірним і слушним видається обґрунтування політиком підстав і сутності небільшовицької державної орієнтації. Саме ці думки лежать в основі конструювання можливих варіантів і перспектив майбутньої української державності. Така принципова позиція зумовлювалася категоричним несприйняттям Раднаркомом лідерської ролі УЦР на чолі з М. Грушевським у процесі переоблаштування значної стратегічної (української) частини колишньої імперії в демократичну федеративну республіку та агресивний, загарбницький характер більшовицького режиму передусім щодо українських земель.

Стаття «Наша західна орієнтація» відтворює суперечливий характер внутрішнього й міжнародного становища УНР, формує діаметрально протилежний до попередніх позицій погляд на завдання українського визвольного руху [1, с. 141–144]. Варто виокремити стрижневу особливість нових політико-правових наголосів М. Грушевського. Він пропонує та обґрунтовує вже інший цивілізаційний вибір для України в бік об'єднання із західноєвропейською спільнотою, при цьому намагаючись віднайти підстави для українського месіанізму й територіально окреслюючи сферу політичного впливу для майбутньої демократичної України в межах чорноморського регіону. Такі оригінальні конструкції з боку історика та політика зумовлені суто російським ментальним розумінням призначення й ролі держави на світовій арені, що само по собі призводить до

нестикування інтелектуального тексту та народницького світогляду. М. Грушевський зазначав, що український народ належить до західної культури, при цьому визнаючи великий орієнтальний вплив. Україна є історично спорідненою з Німеччиною й Італією, перебуває в постійному цивілізаційному, ментальному зв'язку із Заходом, живучи його ідеями. В українському народі, його генезі з'єднались візантійські традиції та їхня комбінація, а також «перероблення нових західних здобутків і впливів» [1, с. 142]. У цій самій статті в негативному ключі подається роль російського чинника української історії: «Російська національна політика приложила руку до того, щоб розірвати родинні й усякі інші зв'язки української інтелігенції з закордонними західними краями й похитнути її до Великої Росії...» [1, с. 144]. Водночас він застерігав, що «нам не треба підганяти наше життя під який-небудь західноєвропейський зразок, хоч би і німецький» [3, с. 22]. Загалом праця не має конкретних висновків і завершується висловленням патетичного звинувачення в бік Росії. Такі парадоксальні твердження М. Грушевського пояснюються динамічною зміною суспільно-політико-правових поглядів на користь прогресивної європейської соціалістичної ідеології.

Основною публікацією, яка формує ідею федеративної України поза російським контекстом і обґрунтовує наявність органічного історичного зв'язку із західною цивілізацією, є стаття «Нові перспективи» [1, с. 146–152]. Саме в ній М. Грушевський намагається подати своє бачення нових державницьких перспектив України в умовах проголошення самостійності й справжньої війни на знищення з більшовиками. Голова ЦР бачить Україну як якісно нову геополітико-правову цілісність. Такі роздуми вченого характеризують його чітку та рішучу політико-правову переорієнтацію уже на систему європейських ідей і цінностей. Варто наголосити, що саме в цій статті фігурує думка, згідно з якою політик однозначно зараховує український народ до германського світу. «Відчужена від сеї культури, від західного світу взагалі штучними, насильними заходами московськими, – пише він, – Україна зможе тепер вернуться з новою, навіть – по реакції – з дещо перебільшеною силою до сього близького їй духом і вдачею світу. В першу чергу – до світу германського, німецького, з котрим і в минувшині у неї було найбільше зв'язків» [1, с. 148].

Своєрідним підсумком публіцистичної й політико-правової праці М. Грушевського на початку 1918 р. стало формування конфедеративістської тенденції в державотворчій концепції. На практиці, виступаючи жорстким противником виявів самостійництва та націоналізму, в ідейному плані шляхом теоретичних обґрунтувань він намагався поєднати ідеї федералізму й самостійності, шукаючи відповідні підстави в історичному контексті. Проте варто вказати, що ці ідеї, безумовно, не були рівнозначні у світогляді М. Грушевського. У контексті певної політико-правової ситуації він надавав перевагу одній із них, тим самим сприяючи амбівалентності державної структури УНР. Зрозуміло, що така суперечлива конструкція, збудована на внутрішній суперечності та ще без надійної міжнародної легітимаци й підтримки, не мала сталої державницької перспективи.

У квітні 1918 р. М. Грушевський, унаслідок державного перевороту, залишив керівництво в розігнаній ЦР. За доби гетьманату вчений практично весь час перебував на нелегальному становищі, відійшовши від політичної діяльності. Й уже після повалення режиму П. Скоропадського дав дуже критичну оцінку його здобуткам. Прихід до влади Директорії УНР 14 грудня 1918 р. подав надію щодо активізації та подальшого розвитку українського

революційного руху. Закономірно, що утворена без його участі нова державна структура викликала відповідну реакцію та оцінку ученого. М. Грушевський пропонує скликати ЦР, яка має сформувати уряд, визначити термін проведення Установчих зборів, а потім передати їм законодавчі функції. Однак провідники Директорії й Українського національного союзу відкинули ці пропозиції як неприйнятні. В уявленні М. Грушевського така позиція означала фактичне визнання його колишніми соратниками по ЦР правомірності розгону вищого представницького органу українського народу [8, с. 7].

Такий хід подій змушував колишнього лідера ЦР шукати інші способи повернення до активної політичної діяльності. Одним із них могла стати боротьба за утворення соціалістичної федерації. Уже на початку 1919 р. в статті «Роковини української незалежності» вчений пише, «що се проголошення самостійності хоч відтинає всякі претензії до України представників старої й нової Росії, тим паче не погребує ідеї федерації Української Республіки з іншими республіками, з якими їй буде по дорозі...» [12, арк. 8]. Повернення до ідеї федералізму та російського контексту не було випадковим. М. Грушевський і надалі перебував у полоні революційного, але соціалістичного світогляду. Він пише про потребу забезпечити вільний вибір Україною свого майбутнього: «... чи Україна має зістатися окремішною державою, чи вона об'єднується в федерації не примусом і чисною стороною волею, а своїм свободним рішенням» [12, арк. 8].

Доба ЦР була періодом одночасного утвердження та глибокої трансформації державно-правових поглядів М. Грушевського. Ультиматум Раднарком до української влади, розв'язання українсько-більшовицької війни, бачення особливої ролі ЦР щодо конструювання демократичної федерації на теренах колишньої Російської імперії визначили появу нових ідеологічних концепцій, розроблених чільним українським політиком. Вихід серії публіцистичних статей, у яких він виступив палким прихильником самостійності УНР у тогочасних складних умовах і ворогом більшовизму, характеризує наявність спільного ідейно-політичного знаменника – бачення федеративної України поза російським контекстом. Саме від цього відштовхувалися інтелектуальні конструкції формування майбутньої європейської й чорноморської федерації. Якісно новим твердженням М. Грушевського стала *ідея внутрішньої федералізації України в її етнічних межах*. Такий погляд відображав народницьке розуміння вченим історичного розвитку українських земель, у якому панівне місце належало ідеї соборності.

Виїзд М. Грушевського з України в березні 1919 р. був спричинений категоричним неприйняттям його політико-правових пропозицій Директорії УНР. «Перевести свою роботу за кордон, – писав політик, – поки на Україні утвориться правління, оперте на дійсним представництві трудового народу» [5, с. 219]. Він намагався подати своє бачення розвитку революційних процесів в Україні, які б тісно залежали від особистої участі колишнього голови ЦР в державному житті новопосталої УНР. Звісно, його позиція демонструвала інший підхід, ніж той, що сповідували лідери Директорії. Вони вже не усвідомлювали виняткову лідерську роль патріарха революції. Прикметно, що політик не був запрошений до участі в Державній нараді 16 січня 1919 р., а під час роботи Трудового конгресу він не був обраний ні до президії, ні до редакційної комісії [7, с. 56–57]. Згодом О. Оглоблин так охарактеризував постать ученого в пізніші часи: «В 1920-х роках постать М. Грушевського була суґубо трагічна. Грушевський був діячем формату провідника. Але він належав до генерації, яка вже виконала свою історичну роллю. У 20-х роках вона вже не була генерацією проводу, а генерацією проводів

в історико-правовому житті українства і в українській історіографії» [6, с. 82].

Вимушена еміграція М. Грушевського за кордон стала слушною нагодою переоцінки його поглядів і діяльності. Зрозуміло, що він бажав знайти відповіді стосовно поразки його ідеї формування політико-правової платформи на завершальному етапі функціонування ЦР. Значну роль також відігравав особистий чинник – у середовищі вітчизняної політичної еліти його вже не сприймали як головного лідера українства. У цьому контексті історика глибоко зацікавила живильність більшовицького політичного курсу, в основі якого лежала передусім соціальна складова – вимога соціальної рівності й гнучке поєднання федералістської доктрини. До того ж партійно-політична робота на чолі Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) відкривала певні легальні можливості повернення на батьківщину не просто приватною особою, а лідером однієї з українських партій. Революційно-соціалістична й федералістська тематики в поєднанні з ґрунтовними суспільствознавчими дослідженнями прикметно характеризують сутність творчого доробку М. Грушевського в період еміграції.

Аналіз праць М. Грушевського пореволюційного періоду дає змогу виокремити два основних положення його федералістської концепції. Перша теза – це розуміння федералізму в контексті світової революції, яка отримала свій розвиток від ідеї створення Всеросійської федерації та соціалістичних переконань М. Грушевського під час спроби їх утілення в життя наприкінці 1917 – початку 1918 рр. Друга теза – обґрунтування конфедеративної моделі союзу держав, яка б спиралася насамперед на поступову конотацію терміна «федерація», а також зародження радянськості настроїв у системі політико-правових поглядів історика.

Ідея федералізму М. Грушевського в еміграції була концептуально розвинена та доповнена потребою в застосуванні не лише федеративної форми у відносинах між народами, а також стосовно внутрішнього суспільного устрою країни й, відповідно, формування її адміністративно-територіального поділу. У цьому контексті привертає увагу думка вченого: «Чи буде Українська Республіка формально зватися федеративною, чи ні, фактично вона однаково повинна організуватися як федерація своїх фактичних республік-громад» [4, с. 44]. М. Грушевський ставить питання про форму державного устрою: «Чи українська радянська республіка має бути унітарна, чи федеративна» [7, с. 43]. Він уважав законним правом на федеральний зв'язок не тільки правом України у відносинах до інших національних територій, а й і за окремими частинами української території визнавав право домогатись федеральної української республіки.

Отже, в еміграції М. Грушевський продовжує розвивати ідею внутрішньої федералізації України, яку він виводив після розриву з російським контекстом. Значної ваги він надавав територіальній консолідації українських земель, не лише в межах адміністративного устрою, а й соборної єдності. Соборність М. Грушевського не обмежувалася західним федералізмом, а, навпаки, виступала її внутрішнім наповненням. Хоча, вочевидь, шлях від народництва до партикуляризму явно суперечив ідеї унітарності українських земель.

Закономірно, що згодом адміністративно-територіальний устрій радянської України М. Грушевський розробляв як федерацію громад і їхніх рад. У цій схемі на перший план висувався принцип місцевості, тобто кооперації різних елементів «трудоного люду»: селянства, робітництва, трудової інтелігенції. Соціалістичні ідеали закономірно привели М. Грушевського до обґрунтування

ідеї федеративно-радянського устрою, який конструювався так – робітничо-селянська рада громади (комуни), місцеве об'єднання (волость, місто), земля, Всеукраїнський конгрес рад або Центральна Рада [4, с. 43]. Цікаво, що запропонована вченим модель багато в чому збігалася з радянською формою народоправства. Виходячи з такої вертикалі державної структури, він зазначав: «Коли загальна організаційна робота буде скуплена (тобто зосереджена – І. Г.) в органах земель, а всеукраїнський конгрес обмежиться тільки тим, що доконче мусить бути скуплене (зосереджене) в центральнім органі, як справи міжнародної політики, оборона, адміністрація військова і морська і т. ін., все ж інше буде віддане в компетенцію землі, то українська республіка в останнім рахунку буде федерацією земель – сполученими штатами України. Тоді тим самим відпаде питання про спеціальне становище країн, котрим історичні умови надали відмінну етнографічну, економічну чи культурну фізіономію, як, скажімо, Крим, Бессарабія, Галичина, чи які інші» [11, арк. 19]. А у випадку, коли Україна буде розвиватися надто централізовано, то питання про федеративний статус окремих земель будуть порушувати, власне, самі громади. Внутрішня федералізація вимагала обґрунтування її доцільності й перспективності, що й прагнув окреслити історик у своїх пропозиціях, які містилися в аналізованих нами статтях.

Стаття «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання» [1, с. 225–236] стала своєрідним маніфестом соціалістичних і федералістських поглядів М. Грушевського. Їх характеризує складний симбіоз європейського гуманістичного спрямування, слов'янофільських перспектив України, радянських форм організації суспільного життя, народницька концепція історії України.

Зуважимо, твердий і сталий народницький світогляд живив державно-правову ідею М. Грушевського в еміграції більше, ніж невеликий досвід державотворчої діяльності в період ЦР. Зрештою, українську перспективу він бачить і моделює як федерацію українських земель, своєрідні сполучені штати України [4, с. 44]. Отже, можна констатувати беззаперечний вплив М. Грушевського на формування ідеологічної й політико-правової платформи Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) (т. зв. центральної течії). Він повірив у соціалістичний інтернаціоналізм власне в поданні, тлумаченні більшовизму, сподівався досягти встановлення, зміцнення та розвитку української державності лише разом із російською, розумів федералізацію як найкращий шлях забезпечення єдності українського суспільства. Такі специфічні світоглядні конструкції визначили й подальші кроки М. Грушевського.

Учений постійно шукав можливість повернення на батьківщину, при цьому уважний аналіз його тодішніх поглядів дає змогу стверджувати, що внутрішньо він уже був готовий до такого рішення. Підсумки партійно-публіцистичної праці М. Грушевського в еміграції, відірваність від українських реалій змусили його переосмислити ставлення до більшовицької ідеології та політики. Першим кроком до реалізації плану повернення до УСРР можна вважати лист вченого до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора від 19 липня 1920 р. Головним змістом листа є пошук можливостей співробітництва з більшовиками. Текст фактично містить чотири блоки питань: становище України, українські радянські партії, федерація й незалежність України та Галичина. У листі М. Грушевський викладав власний погляд на оптимальне співіснування ідей федерації й самостійності, при цьому виокремлюючи незалежність України як умову укладення повноцінної федерації рівних між собою соціалістичних республік [2, с. 273].

Отже, визнання М. Грушевським більшовицької влади та радянської України, його повернення до Києва в 1924 р.

не були спонтанним, випадковим кроком. Як і раніше, йому були властиві народницькі погляди, прихильність до федералізму, соціалістичний догматизм, віра в соціалістичну революцію, ненависть до буржуазії [8, с. 17]. Дослідниця В. Піскун стверджує, що цей крок ученого був зумовлений не лише його палким бажанням прислужитися українському народові, а й цілеспрямованою, витонченою езуїтською політикою, у т. ч. й інформаційною, більшовицької влади щодо повернення з еміграції на Батьківщину визначних українських діячів з метою створення в громадськості ілюзії існування незалежної радянської України та її справжньої українськості [9, с. 485].

Висновки. Державно-правові погляди М. Грушевського після повалення Центральної Ради зазнали певних трансформацій. На їхню зміну значною мірою вплинуло велике бажання вченого повернутися до активної державної, громадсько-політичної й наукової діяльності. Внутрішня політична та національна ідентифікація визначила прихильність ученого до соціалістичних ідей, у т. ч. й у більшовицькій інтерпретації, і дотримання федералістської концепції на шляху розбудови державності України. У цей період учений уже практично не згадує про можливість автономії України в складі соціалістичної федеративної Росії. Місце концепту доби Центральної Ради посідає самостійність України в конфедеративному союзі соціалістичних держав. Якщо перший ґрунтувався на історичному досвіді, то другий – на сліпій, наївній вірі в ідеали соціалістичної революції, яку постійно роздмухувала комуністична партія Леніна-Сталіна, причому не гребуючи масовими злочинами проти людяності.

Список використаної літератури:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський ; укл., авт. передмови і комент. О.Л. Копиленко. – К. : Знання, 1991. – 240 с.
2. Грушевський М. Лист до секретаря ЦК КП(б)У С.В. Косіора / М. Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упоряд.,

підгот. текстів і фотоматер., комент., приміт. А.П. Демиденка. – К. : Веселка, 1992. – С. 268–275.

3. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки та мрії / М. Грушевський. – К. : Друк. акц. т-ва «П. Барських у Києві», 1918. – 120 с.

4. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання / М. Грушевський // Борітеся – Поборете. – Відень, 1920. – № 1. – С. 1–54.

5. Грушевський М.С. Автобіографія, 1914–1919 / М. Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / упоряд., підгот. текстів і фотоматер., комент., приміт. А.П. Демиденка. – К. : Веселка, 1992. – С. 214–220.

6. Оглоблин О.О. Михайло Грушевський на тлі доби: думки про третю і останню добу історика (1924–1934) / О. Оглоблин // Український історичний журнал. – 1996. – № № 1–4. – С. 82–85.

7. Пиріг Р.Я. Життя і діяльність М.С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920–1930-ті рр.) : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.02 «Історія України» / Р.Я. Пиріг. – К., 1994. – 353 с.

8. Пиріг Р.Я. Ідейно-політичні підстави компромісу М. Грушевського з більшовицькою владою / Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 4–19.

9. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) : [монографія] / В. Піскун. – К. : МП Леся, 2006. – 672 с.

10. Потульницький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В.А. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 231 с.

11. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ) у м. Києві. Ф. 1235. – Грушевські – історики, філологи. – Оп. 1. – Спр. 185. – Грушевський М. Статті «Роковини української незалежності» та «Про становище на Україні в 1918–1919 рр.». – Арк. 1–10.

12. ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 1235. – Грушевські – історики, філологи. – Оп. 1. – Спр. 184. – Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. – Арк. 1–25.